

УДК 331.101.262:[378:330.341.1](045)

Яцунь О.М.,

Голова Київської міської організації працівників освіти і науки України

Людський капітал як чинник економічного зростання

У статті розглядається проблема «людського капіталу» як найбільш цінного ресурсу суспільства в економічному контексті. Досліджується взаємозв'язок освіти й економіки в системі сучасного соціуму і культури творчого мислення. Визначається роль наукового потенціалу, інформації та знання в становленні інноваційної економіки як «економіки знань».

Ключові слова: людський капітал, інновація, економіка знань, інноваційна економіка, креативність, освіта, інформація.

Постановка проблеми. Сучасність є епохою гуманітарних технологій, які стають важливішими, ніж виробничі; це «світ інформації», який заміщає індустріальні організації й цінності, стверджуючи систему інтелектуального управління та інноваційного розвитку усіх сфер теоретичної і практичної діяльності людини. Масштабні соціальні трансформації знаходять своє відображення в сфері економіки, яка перетворюється на місце реалізації креативного та когнітивного потенціалу людини. Це зумовлює постійну актуалізацію проблеми «людського капіталу» в наукових розвідках.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема «людського капіталу» стала класичною завдяки працям Нобелівських лауреатів Т.Шульца та Г.Беккера, які розробили основні концептуальні положення даної теорії. Вчені М.Хараєва, Р.Нуреев, І.Цапенко відображають проблему інвестицій в людський капітал та актуалізують питання його формування на основі фінансового. Вітчизняні дослідники Р.Яковенко, О.Левчук вказують на цінність людського капіталу як ресурсу. У контексті системи освіти тема «людського капіталу» постає у зв'язку із традиційними інтерпретаціями трансформації суспільства, формування у ньому «трикутника знань» та інших форм взаємодії науки та інновації, які в різних аспектах не можуть залишити поза увагою питання «людського капіталу». Зокрема, освітні концепції у дослідженні вказаної проблеми представлені роботами М.Кастельса, З.Баумана, Т.Каліновської, З.Косолапа та ін.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Хоча тема «людського капіталу» в різних дискурсах і аспектах широко розглядається в різних сферах соціального пізнання, але в динаміці сучасних суспільних змін вона вимагає постійного переосмислення, в першу чергу в контексті розвитку освітнього простору, економіки знань та інноваційного середовища.

Формування завдань та цілей статті. Метою статті є виявлення основних знаннево-креативних факторів впливу на формування «людського капіталу» та способи і перспективи його інтеграції в простір інновацій, освіти та економіки знань.

Виклад основного матеріалу. Формування «суспільства знань» та становлення інноваційно орієнтованої економіки приводить до зростання ролі особистості в усіх сферах людської життєдіяльності. В силу чого проблема «людського капіталу» набуває телеологічного значення в глобальних трансформаціях соціальних систем та інститутів. Дана ситуація обумовлює перспективи подальшого поступу суспільства в широких діапазонах сучасного цивілізаційного простору і часу.

Зазначимо, що сьогодні промислово-індустріальна та інформаційно-технологічні стадії доходять до свого завершення, а «третья стадія розвитку цивілізації, яка буде визначати майбутнє передових держав, може бути названа загальнокультурною або інтелектуально-духовною, – зауважує М.Хараєва. – Різке посилення значення людського потенціалу, суспільних інститутів і засобів масових комунікацій приведуть до того, що відбудеться інтеграція інтелекту, культури і духовного життя в єдиний фактор, який у вирішальній мірі буде визначати політичне й економічне життя розвинених держав» [8]. Внаслідок цього вже

сьогодні людина перетворюється на рушійний фактор економіки – її освіта, комунікативні компетенції, культурні особливості, а також психографічні характеристики впливають на економічний розвиток та його технологічне забезпечення.

Поняття «людського капіталу» в економічному знанні не нове, оскільки людина в ньому традиційно розглядається як носій творчого потенціалу, що зумовлює продуктивність раціональної діяльності економічної системи. Концепція «людського капіталу» зародилася вже в економічних дослідженнях класичного періоду. Визнаними авторитетами даної теорії є Т.Шульц та Г.Беккер, нагороджені за її розробку Нобелівською премією. Це свідчить про увагу до проблеми «людського капіталу», яка в першу чергу вказує на особистісну орієнтованість сучасної економіки. Сьогодні «людський капітал» виступає специфічною формою капіталу, втіленого у самій людині. Тобто це різновид капіталу, який є невідчужуваним від самої особистості та інтенцій її самореалізації.

Зміст «людського капіталу» включає в себе «природні здібності, загальну культуру, знання (загальні й спеціальні), набуті здібності, навички, досвід, уміння їх застосувати в потрібний момент у потрібному місці» [6, с. 9], – зазначає Р.М. Нуреев. Також це той запас здоров'я, мотивацій, умінь, які сприяють продуктивності праці людини. Відтак, у структурі людського капіталу виокремлюють: капітал здоров'я і здорового способу життя, капітал освіти (знання загальні й спеціальні), капітал підготовки на виробництві (кваліфікація, навички, професійність, виробничий досвід), науковий капітал (винаходи, інновації, ідеї, теорії, дослідження), капітал культури (виховання, мораль, самовиховання, саморозвиток), володіння економічно значимою інформацією (інформованість про ціни, збитки і прибутки); капітал міграції (мобільність працівників); мотивація і стимули економічної діяльності.

Важливо врахувати, що ринкова вартість капітальних активів в економіці визначається в значній мірі як кількістю, так і якістю знання, яке міститься в цих активах. В даний час набули розвитку теорії і складаються різного роду калькуляції, які стосуються ринкової вартості капіталу, який розкладається на багато компонентів. Так, «людський капітал» розділяється на компетентність, досвід і уміння; «структурний капітал» – на процеси, інформаційні системи і бази даних; «споживчий» (використовуваний) капітал – на відношення з клієнтами, бренди і торгові марки. В останній час набула популярності інша класифікація капіталу, яка більше відношення має до людини (індивіда), а не до організації, але поступово переноситься і на останню. Вона також починається з людського капіталу, потім виокремлюються інтелектуальний, соціальний, культурний і, нарешті, духовний капітал. Кожний з цих видів капіталу заснований на знаннях, має конкретні визначення, використовується в різних наукових дискурсах. Зокрема, ринок робочої сили враховує наявність величини того чи іншого капіталу при складанні договорів, визначенні рівня заробітної плати тощо.

Слід зазначити, що знання можуть зберігатися й заміщати певні ресурси, зокрема матеріали (зниження відсотку браку), енергію (енергозберезувальні технології), робочий час (пришвидшення виробництва товарів і послуг, зниження рівня захворюваності працівників, простір (використання компактних засобів виробництва тощо). Таким чином, людський капітал – це потенціал переведення матеріального ресурсу в нематеріальний: знання і креативність мислення дозволяють ефективніше використовувати наявні блага й прогресивно створювати нові.

Не викликає заперечення, що людський капітал є єдиним активним капіталом, тоді як всі інші капітали є пасивними, оскільки вони всі без винятку підпорядковуються людині й діють відповідно до її волі. З огляду на цю позицію інвестування в інші види капіталу, минаючи людський, виявляються не досить результативними. Інвестиції в людський капітал – це джерело економічного зростання, не менш важливе, ніж капіталовкладення в матеріально-речові фактори виробництва та землю. Якщо українське суспільство не зуміє усвідомлено та цілеспрямовано вкладати інвестиції у розвиток людини, воно, безперечно, буде відставати в економічному розвитку від інших. У порівнянні з інвестиціями в інші різні форми капіталу, інвестиції в людський капітал є найбільше вигідними як із погляду окремої людини, так і з погляду всього суспільства, тому що дають досить значний за обсягом, тривалий за часом й інтегральний за характером економічний і соціальний ефект.

Як вказують Р.Яковенко та Р.Козенко, людський капітал – «найбільш цінний ресурс сучасного суспільства, важливіший, ніж природні ресурси або накопичене багатство. З трактування людини як основного капіталу безпосередньо витікала необхідність розробки кількісної оцінки людського капіталу. Правильна оцінка людського капіталу дає об'єктивну

оцінку всього капіталу компанії, а також добробуту суспільства в цілому» [11, с.446]. При цьому важливим фактором економічного росту стають люди, які мають високий рівень освіти та здатні практично застосовувати свої знання. Необхідно підкреслити, що колосальний об'єм накопичених людством знань існує в основному у формі величезних мас і потоків інформації, котра оброблюється і використовується за допомогою сучасних технологій. Крім того, існує немалий запас і неявих, тобто невіддільних від людини знань, які не підлягають відчуженню. Всі разом ці знання і відповідні їм інформаційні ресурси виступають лише важливою передумовою «суспільства знань», яке виникає з появою економіки нового типу – економіки, заснованої на знаннях або «економіки знань».

Теорія «людського капіталу», таким чином, передбачає, що вкладання ресурсу знання в людину рівнозначне вкладанню фінансового ресурсу в техніку, технології, виробництво, обладнання тощо. Відтак ресурсом економіки є не тільки традиційні «високі технології», але в першу чергу – гуманітарні технології. Адже в основі функціонування сучасного суспільства лежать інформаційні технології, об'єктом яких є окремий індивід, відносини між людьми, соціальні групи і спільноти. Тут і способи управління, і освітні системи, і алгоритми виховання і багато іншого. Вони і були названі гуманітарними технологіями. Більше того, з найдавніших часів і до сьогодні відповідь на вказані виклики суспільство даються, передусім, в сфері гуманітарних технологій. Розробка і реалізація політичних стратегій, боротьба елітних груп за владу, відбір, підготовка і залучення найбільш відповідних для вирішення поставлених завдань кадрів, методи психологічної підтримки і способи мобілізації суспільства нерозривно пов'язані з життям людини та соціуму є сферою гуманітарних технологій.

Не викликає заперечення, що сьогодні головним джерелом перетворення інвестицій на людський капітал, поряд з економічними практиками, виступає освіта. Як стверджує О.В.Левчук, «освіта є основою формування людського капіталу, а інвестиції в освіту – джерело майбутнього прибутку. В теорії людського капіталу існує думка, що найвища віддача відбувається при вкладенні коштів на перших стадіях навчання: дошкільній, початковій, середній освіті. Освіта відіграє вирішальну роль у розвитку людського капіталу, оскільки попереджає його моральне старіння та стимулює збагачення за рахунок освоєння нових знань, підвищення кваліфікації, умінь відповідно до викликів науково прогресу» [5].

Дана ситуація ставить нові питання щодо завдань освіти. Сьогодні освіта не тільки передає накопичені знання, в першу чергу її завдання – створити креативну особистість. Більше того, на думку А. Гальчинського, «головним продуктом творчої діяльності, а отже і виробничого процесу в метаекономіці стає не просто певна сукупність матеріальних і духовних цінностей, а безпосередньо творча особистість» [2, с.511]. Що передбачає її активну діяльність у всіх сферах соціальності.

Будучи енергійно-продуктивним принципом сучасного суспільства, освіта орієнтується на «економіку знань», яка зосереджена на форматі часопростору креативних особистостей. Тому основним завданням сучасних підприємств є організація максимального використання творчої енергії своїх спеціалістів, які, маючи особистий, тобто власний інтелектуальний капітал, який набувається заздалегідь, або акумульованої творчої енергії, повинні «віддати» його, перевести у «власний інтелектуальний капітал організації». Це можливо реалізувати тільки через систему управління творчою енергією тих індивідів, які працюють на фірму, що об'єднує в собі соціальні, інтелектуальні, психологічні, технічні та інші механізми контролю і управління досягненнями заданих економічних результатів організації.

Врахуємо, що система вищої освіти ґрунтується на власному науково-дослідному потенціалі своїх кадрів, в силу чого менш вагомою стає концептуалізація наявних знань поряд з пошуком нових. Дана ситуація є закономірною, адже людські знання в 50-60-ті роки ХХ ст. подвоювались кожні 10 років, у 70-ті роки – кожні 5 років, а на початку ХХІ ст. подвоєння інформації відбувається кожні 2 роки. Причому ці терміни і далі скорочуються. Тому «області знань, які ще вчора відносилися до фундаментальної науки, сьогодні стали здобутком прикладних досліджень, і тоді негайно переходять в розряд нових технологій» [9, с. 39].

Безумовно, роль науково-дослідного потенціалу в освіті сьогодні, як ніколи, зумовлена її орієнтацією на науку та, власне, включення у сферу її діяльності. «В умовах економіки знань виграє той, хто ефективно використовує наявні навички і перетворює їх у доходи. Саме тому зростає увага до науки, яка перетворюється в продуктивну силу, базис розвитку НТП і зростання на його основі ефективності виробництва. Інвестиції у високотехнологічні

галузі забезпечують накопичення потенціалу висококваліфікованих працівників, підвищення їх продуктивності, зниження матеріало- й енергоємності, поліпшення якості продукції. Витрати на наукові дослідження та вищу освіту розглядаються як інвестиції у знання – вирішальний чинник розвитку людського капіталу, економічного прогресу, активізації професійної творчості, поліпшенні життєвих стандартів» [9, с. 41]. Причому як індивіда, так і суспільства в цілому.

Таким чином, не стільки трансляція знань, скільки креативність стає формуючим чинником людського капіталу. «Креативність, - вказує Р. Флорида, - має багато вимірів і проявляється у численних і взаємодоповнювальних формах. Згідно із широко поширеною та помилковою точкою зору, креативність обмежується технічними винаходами, розробкою нової продукції і створенням нових фірм. Навпаки, у сучасній економіці, що дістала назву «нової економіки», креативність – це масштабна і неперервна практика. Ми постійно модифікуємо і покращуємо різноманітні продукти, процеси і операції, по-новому підганяючи їх один до одного. Крім того, технічна й економічна креативність підживлюється взаємодією з культурною креативністю й художньою творчістю» [7, с.22]. Останнє свідчить про творчість як загальну домінуючу сучасного глобального процесу.

Слід вказати на тісний взаємозв'язок «людського капіталу» із сучасним «трикутником знань» - наукою, освітою та інновацією. Зазначимо, що інновація тісно вписана в сучасну соціальну систему, адже «наука, винахідництво, конструювання, підприємництво і менеджмент, культура і мистецтво, освіта, інноваційний бізнес - усі ці складові мають суттєві спільні ознаки, до яких можна віднести, по-перше, результати інтелектуальної, творчої діяльності, по-друге, наявність усвідомленої проблеми як предмета творчої праці, по-третє, інновації, а також системи їх поширення» [5].

Необхідно враховувати чинник «інноваційного середовища», факторами якого виступають економічна свобода, сукупність умов для бізнесу, конкурентноздатність, доступність венчурного капіталу, відношення суспільства до комерційного успіху, ступінь захисту від бюрократії, рівень виконання контрактів тощо. По всім перерахованим факторам розраховуються індекси різними суспільними, приватними або державними організаціями. Інноваційне середовище повинно бути конкурентним, що передбачає наявність механізмів аналізу і порівняння. Наукові працівники, дослідники, носії ідей повинні оцінюватися в ході проведення рейтингів на основі результатів справедливого змагання.

При цьому сама інновація залежить від трьох основних факторів, описаних М.Кастельсом. Перший з них – «генерування нових знань у сфері науки, техніки та управління. Це передбачає існування добре розвиненої системи наукових досліджень і досвідних розробок (державної і приватної), здатної закласти основи для інновації. Другий фактор – наявність високоосвіченої самопрограмованої робочої сили, здатної використати нові знання для підвищення продуктивності праці. Загалом і в цілому робоча сила такого типу є прямим результатом якості і кількості випускників вищих навчальних закладів. [...] Третій фактор – це наявність підприємців, які можуть і бажають ризикнути на терені перетворення інноваційних бізнес-проектів у реальний бізнес. Це умова частково співвідноситься з наявністю підприємницької культури» [4, с.212].

До цього можна додати, що «інститутам вищої освіти замість традиційного задоволення попиту на висококваліфіковані кадри доводиться орієнтуватися на вимоги провідних інноваційних підприємств, при цьому не на їх сьогоденні запити, а на стратегічні плани майбутнього. Випускниками замість простої інформованості потрібні знання, що розвиваються, творчі здібності й готовність до самореалізації. Для конкурентоспроможності абсолютно необхідні схильність до інновацій і здатність стало і безперечно нарощувати інтелектуальний потенціал» [3, с. 118]. Безумовно, це і складає основу сучасного «людського капіталу».

Нове значення креативності освіти постає у зв'язку із тим, що «філософія і теорія освіти зіштовхуються з незнайомим і кидаючим їм виклик завданням аналізу такого процесу формування особистості, який початково не орієнтується на заздалегідь визначену мету і надається моделюванням без чіткого бачення моделі (вона лише під кінець повинна виникнути і прояснитися); процесу, який в кращому випадку може бути явленим лише ескізно і ніколи не приводить до чітких результатів, який вибудовує це обмеження у власну структуру; коротко кажучи, відкритого процесу, спрямованого скоріше на те, щоб залишатися відкритим, ніж на створення якогось специфічного продукту; процесу, для

якого перспектива передчасного «закриття» більш небезпечна, ніж перспектива назавжди залишитися незавершеним» [1, с.175], - зазначає З.Бауман.

Освіта сьогодні ставить перед собою широкі завдання. «Підготовка до життя» як вічне і незмінне завдання будь-якої освіти повинна в першу чергу і перш за все означати «розвиток здатності існувати в сучасному світі з невизначеністю і двозначністю, з розмаїттям точок зору і відсутністю нездатних помилятися і гідних довіри авторитетів; прививання терпимості до відмінностей і готовності поважати право бути відмінними; зміцнення критичних і самокритичних здібностей і мужності, необхідних для прийняття відповідальності за свій вибір та його наслідки; вдосконалення здатності «змінювати рамки» і чинити опір спокусі втечі від свободи з причини цієї невизначеності, яку вона приносить разом з новими незвіданими радощами» [1, с. 174]. Це важливо у зв'язку з тим, що освіта сьогодні сама є капіталом, ключовою частиною людського капіталу. Саме у зв'язку із цим освіта в XXI столітті здобуває нові сфери і простори застосування: вона стає способом життя, інтегрується в нові сфери життєдіяльності людини. Так, неперервна освіта орієнтується на становлення особистості впродовж усього людського життя, на оновлення знань, які постійно застарівають, на пристосування до трансформацій.

Метою освіти сьогодні стають інтелектуальні ресурси особистості, які визначаються як сформовані в процесі формального і неформального знання, інформація і креативні здібності людини. Інтелектуально багатими є люди, які демонструють успішні риси, володіють високою загальною і професійною підготовкою, тактичними здібностями, вміють приймати правильні рішення, продуктивно вирішувати проблеми і забезпечувати виконання цих рішень. Необхідно враховувати, що ефективність використання людського капіталу у виробництві в значній мірі залежить від чинників суспільного середовища, одне з головних місць в якому належить знанню.

Висновки. Таким чином, сьогодні відбувається підвищення ролі й значення людини, котра виступає головним фактором сучасної епохи як «суспільства знань». В ньому наявність великої кількості мисленнєво-інтелектуальних ресурсів – інформаційних, когнітивних, креативних очікується від освіченої і знаючої особистості. Інноваційна економіка вимагає створювати нові освітні системи, які впроваджуються у виробництво й інтегруються разом з наукою та інновацією в єдину, орієнтовану на людину соціально-економічну модель. В силу чого, людський капітал виступає енергійно-креативним чинником економічного і цивілізаційного зростання в глобальних вимірах.

Перспективи подальшого дослідження. Розвиток людського капіталу конкретизується в його окремих аспектах – таких, як здоров'я, культура, науковий потенціал тощо. Кожен з цих соціальних факторів заслуговує на окреме вивчення і дослідження в контексті їх функціонування в сучасному просторі інформації і знання.

Література:

1. Бауман З. Индивидуализированное общество / З.Бауман. – М.:Логос, 2005. – 390 с.
2. Гальчинський А. С. Економічна методологія. Логіка оновлення : Курс лекцій. – К. : «АДЕФ-Україна», 2010. – 572 с.
3. Калиновская Т.Г. Треугольник знаний как фактор инновационного развития / Т.Г.Калиновская, С.А.Косолапова, А.В.Прокшин // Современные наукоемкие технологии. – 2010. – № 10 – стр. 118-120
4. Кастельс М. Галактика Интернет : Размышления об Интернете, бизнесе и обществе. - Екатеринбург. – Екатеринбург : У-Фактория (при участии издательства Гуманитарного университета), 2004. – 328 с.
5. Левчук О. В. Інвестиції в людський капітал як визначальний фактор розвитку сучасної економіки [Електронний ресурс] / О.В.Левчук. – Ефективна економіка: [Електронне фахове видання]. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1712>.
6. Нуреев Р. М. Человеческий капитал и проблемы его развития в современной России [Электронный ресурс] / Р. М. Нуреев. – Режим доступа: <http://rustem-nureev.ru/wp-content/uploads/2011/01/333.pdf>.
7. Флорида Р. Креативный класс. Люди, которые меняют будущее / Р. Флорида. – М. : СИК, 2011. – 202 с.
8. Хараева М.С. Человеческий капитал - как фактор опережающего экономического развития // Креативная экономика. – 2009. – № 3 (27). – с. 20-27. – <http://www.creativeconomy.ru/articles/2199/>
9. Человеческий капитал: содержание и виды, оценка и стимулирование: монография / Смирнов В.Т., Сошников И.В., Романчин В.И., Скоблякова И.В.; под ред. д.э.н., профессора В.Т. Смирнова. – М.: Машиностроение-1, Орел: ОрелГТУ, 2005. – 513 с.

10. Экономика знаний: Коллективная монография / Отв. ред. д-р экон.наук, проф. В.П. Колесов. – М.: ИНФРА-М, 2000. – 432 с.
11. Яковенко Р. В. Проблеми та перспективи розвитку людського капіталу / Р.В.Яковенко, Р.О.Козенко // Наукові праці КНТУ. Економічні науки. – 2010. - № 17. – С. 438-447.

Яцунь А.М., Председатель Киевской городской организации работников образования и науки Украины

Человеческий капитал как фактор экономического роста. В статье рассматривается проблема «человеческого капитала» как наиболее ценного ресурса общества в экономическом контексте. Исследуется взаимосвязь образования и экономики в системе современного социума и культуры творческого мышления. Определяется роль научного потенциала, информации и знания в становлении инновационной экономики как «экономики знаний».

Ключевые слова: человеческий капитал, инновация, экономика знаний, инновационная экономика, креативность, образование, информация.

Yatsun' A.M., The Chairman of the Kyiv city organization of workers of education and science of Ukraine

Human capital as the factor of economic development. The paper considers a problem of «human capital» as the most valuable resource in an economic context. The interrelation of education and economics in today's social system and creative culture is revealed. The role of scientific potential, information and knowledge in innovative economy as «knowledge economy» is identified.

Key words: human capital, innovation, knowledge economy, innovative economy, creativity, education, information.